

Předseda redakční rady / Editor-in-chief

Václav Horčíčka

Redakce / Redaction

Jaroslav Valkoun

Redakční rada / Editorial Board

Gabriele Clemens (Universität Hamburg), Jana Čechurová (Univerzita Karlova), Vratislav Doubek (Univerzita Karlova), Jakub Drábik (Slovenská akadémia vied), Thomas Grischany (Webster University of Vienna), Hermann J. Hiery (Universität Bayreuth), Ivan Jakubec (Univerzita Karlova), Zdeněk Jirásek (Slezská univerzita v Opavě), Petr Just (Metropolitní univerzita Praha), Jiří Knapík (Slezská univerzita v Opavě), Jan Koura (Univerzita Karlova), Hans-Christof Kraus (Universität Passau), Robert Kvaček (Technická univerzita v Liberci), Jerzy Kochanowski (University of Warsaw), Igor Lukes (Boston University), Walter Manoschek (Universität Wien), Lukáš Novotný (Západočeská univerzita v Plzni), Josef Opatrný (Univerzita Karlova), Tanja Pentter (University of Heidelberg), Michal Pullmann (Univerzita Karlova), Jakub Rákosník (Univerzita Karlova), Milan Ristović (Univerziteteta u Beogradu), Martin Rychlík (Univerzita Karlova), Aleš Skřivan, st. (Univerzita Karlova), Aleš Skřivan, ml. (Vysoká škola ekonomická v Praze), Luis Alberto Gabriel Somoza (Facultad de Ciencias de la Seguridad, Buenos Aires), Jaromír Soukup (Univerzita Karlova), Michal Stehlík (Univerzita Karlova), František Stellner (Vysoká škola technická a ekonomická v Českých Budějovicích, Univerzita Karlova), Arnold Suppan (Universität Wien), Kateřina Svatoňová (Univerzita Karlova), Miroslav Ševčík (Vysoká škola ekonomická v Praze), Andrej Tóth (Vysoká škola ekonomická v Praze), Jaroslav Valkoun (Univerzita Karlova), Marija Wakounig (Universität Wien), Oliver Walton (Navy Records Society, London), George Wilkes (University of Cambridge), Jan Županič (Univerzita Karlova)

Adresa redakce / Redaction Address: Ústav světových dějin FF UK, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
(20stoleti@ff.cuni.cz)

Objednávky vyřizuje / Subscriptions: Vydavatelství Filozofické fakulty UK,
náměstí Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1 (books@ff.cuni.cz)

Vydává / Published by: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta

Časopis vychází dvakrát ročně; za obsah příspěvku a jazykovou správnost odpovídají autoři.

Grafická úprava a sazba / Cover & Typo: Studio Lacerta (www.sazba.cz)

Tisk / Print: tiskárna Nakladatelství Karolinum

© Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2018

ISSN 1803-750X (Print)
ISSN 2336-6656 (Online)

Obsah

Články / Articles

Rozvoj spolkové aktivity v Předlitavsku od druhé poloviny 19. století
s důrazem na vznik a působení Národní jednoty pro východní Moravu
EVA FISCHEROVÁ — 7

Od Vídeňského kongresu k první světové válce: kontinuita versus diskontinuita
dějin mezinárodních vztahů dlouhého 19. století
MIROSLAV ŠEDIVÝ — 24

K legislativnímu zakotvení obrany Republiky československé
JAKUB DRÁBEK — RADIM JEČNÝ — 44

Odškodňování československých státních příslušníků za majetky zanechané
na území Podkarpatské Rusi v letech 1945–2017/2018
DAVID HUBENÝ — 62

Diskuze / Discussion

Cesta k Paktu čtyř velmocí, 1933
PAVLÍNA CIVÍNOVÁ — 89

Cesta k Paktu čtyř velmocí, 1933

Pavčina Civínová¹

ABSTRACT

The Path to the Four-Power Pact, 1933

When the Great War came to an end, Europe was opened to various possibilities how to keep and ensure the peace. The concept of the collective security and disarmament won, despite of wishes and ideas of some politicians. Not every country was keen to disarm its army capacity for the future uncertain promise of the collective security. For that reason, many politicians were eager to obtain special guarantees of their security, or security of all Europe. As the years went by, statesmen began to realize that the Versailles Peace Treaty was not a sufficient element which should have to assure the peace in Europe. Many supplementary projects, treaties have been made to follow the path of maintain the peace after the war. None of them were fully realised. And some of them pursued another hidden targets. That is also an example of the Four-Power Pact. It is understandable some politicians wanted to reflect national interests into the international projects, like the Four-Power Pact. Benito Mussolini himself supported national feelings of unsatisfied results of the Great war for Italy, no matter how they were justified. The Four-Power Pact should have been the chance for Italy to be in an active role in a field of European politics. And what is the most important — to be a determinant of that politics and to change European order according to the Italian view.

KEYWORDS

The Four-Power Pact; the Versailles Treaty; Peace; the Great War; Benito Mussolini; Italy; European Politics; the Collective Security and Disarmament; the Geneva Conference; the League of Nations

ÚVOD

Součástí versailleského systému byl od samého počátku silný prvek nestability, který postupnými kroky vedl k vypuknutí dalšího válečného konfliktu. Rozpad starých mocností a vznik nástupnických států zpřetrhaly staré hospodářské vztahy Evropy a nové musely být teprve vytvořeny. Jenomže bez ekonomické účasti Ruska, respektive Sovětského svazu, a s politickou izolací Spojených států amerických to nebyl pro Evropu vůbec jednoduchý úkol. Poražené země pod tíhou reparací a politického diktátu vítězných mocností nemohly obstát a přispět k ozdravení hospodářské situace.

¹ Pavčina Civínová, Katedra historických věd, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, Sedláčkova 38, Plzeň 306 14, civinova.p@gmail.com

Fungování liberálního kapitalismu tak bylo zpochybňováno, stejně tak jako demokratické systémy samotné.

Krise demokratických systémů se projevily v zemích, které nebyly spokojeny s poválečným uspořádáním. Představitelé těchto zemí tvrdili, že výsledkem versailleského systému je jen nepodařený mír, že jejich země byly příliš zatíženy reparacemi a jejich ekonomiky setrvaly v poválečných krizích, případně cítili nedostatečné územní odškodnění. Z takových zemí se ozývaly silné hlasy o revizi versailleského systému. Příkladem je kromě Německa také Itálie, kde po upevnění fašistického režimu začal Benito Mussolini otevřeně své revizionistické cíle proklamovat. Itálie je ukázkou vítězně nespokojené země. Stejně tak bychom mohli hovořit například o Velké Británii. Vládnoucí elitám v Londýně rozhodně nebyl po chuti zánik rakouského mocnářství a vznik nového pořádku ani zruinování německého hospodářství reparacemi a už vůbec nemohly být spokojeny s vlastní hospodářskou situací. Británie ale v tomto krizovém období nepropadla vábení autoritativním formám vlády, jako se to stalo v Itálii. Neplatí tu tedy absolutně rovnítko, že čím více materiálně a hospodářsky zruinovaná země je, tím je náchylnější k nedemokratickým způsobům řízení země.

Přestože ekonomický determinismus tu neplatí, hospodářská situace má do určité míry vliv na politické rozhodování. Když na sklonku dvacátých let propukla hospodářská krize, ovlivnila rozhodování mnohých, včetně amerického prezidenta Herberta Hoovera nebo Benita Mussoliniho. Herbert Hoover v reakci na dopady krize vyhlásil roční moratorium na splácení reparací a všech mezistátních půjček.² Mussolini zašel ještě dále, když požadoval nejen úplné zrušení reparací, ale také vojenskou rovnoprávnost zemí, čímž sledoval posílení Německa a narušení postavení Francie na kontinentě.³ Požadavky na územní revize začal Mussolini dokonce sám později uplatňovat. Itálie svého prvního spojence s tímto revizionistickým plánem přirozeně našla v Německu, kde se politická situace pod vedením kancléře Heinricha Brüninga nacházela na pokraji krize, která pramenila do velké míry z krize hospodářské. Německo jí bylo těžce zasaženo, deficit státního rozpočtu narůstal, a tak Brüning přistupoval k poměrně drastickým zásahům, které vedly ke zvyšování daní a deflaci. Ale krizi se tím nedařilo zažehnat, nebo aspoň zmírnit. Naopak. Německé obyvatelstvo trpělo a čím dál tím víc se odklánělo od demokratického zřízení jako takového. Brüning sám svým jednáním a vystupováním na mezinárodní scéně dával najevo, že by celý versailleský systém zavrhl a nahradil ho nějakým jiným, ve kterém bude mít Německo své jasné místo bez ponižování. Mezi německou politickou elitou nebyl sám. Když Mussolini uveřejnil v říjnu roku 1931 svůj revizionistický plán, Brüning s návrhem vyjádřil souhlas. Na schůzce s italským ministrem zahraničí Dinem Grandim, které byl přítomen ještě Brüningův ministr zahraničí Julius Curtius, podpořil Mussoliniho touhy o revizi mírových smluv, které prý svět uvrhly do hospodářské a morální krize.⁴

2 BEST, A. — HANHIMÄKI, J. M. — MAIOLO, J. A. et al., *International History of the Twentieth Century and Beyond*, Oxon 2008, s. 158.

3 BĚLINA, P. — MORAVCOVÁ, D., *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1914–1941*, Praha 1998, s. 116.

4 TOYNBEE, A. J. (ed.), *Survey of International Affairs*, 1931, London 1932, s. 127.

Evropa i svět byly po první světové válce rozděleny na země spokojené, kterým poválečný systém vyhovoval, a na ty, které s ním spokojené z různých důvodů nebyly. Samozřejmě, je to pohled zjednodušený. Země, které se nedaly zařadit ani do jednoho tábora, tu byly také. Jedním z dělících témat byla otázka kolektivní bezpečnosti a odzbrojení, na které se lámaly názory všech států. Mezi vítěznými zeměmi rozdělovala témata odzbrojení a bezpečnosti především Velkou Británii a Francii. Ač oběma zemím, jako leaderům Společnosti národů, šlo o udržení míru a zamezení dalšího krvavého konfliktu, měly jiné představy, jak cíle dosáhnout. Protože se vykonavatelem nových pořádků měla stát Společnost národů, střetávaly se na její půdě různé, často i protichůdné, představy, jak má nový evropský mír vypadat. Když již státníci ve Versailles našli shodu, že se Evropa musí ubírat cestou odzbrojení a kolektivní bezpečnosti, nikdy nedošlo ke shodě, jak se mají země odzbrojit a jak se vzájemně zabezpečit. Všechny následující odzbrojovací konference a plány kolektivní bezpečnosti nedošly naplnění.

Dva velcí hráči evropské politiky, Velká Británie a Francie, byli válkou zničeni. Prvně jmenovaná země byla obrovsky zadlužena, Francouzi měli zničenou zem a demoralizovanou morálku. Národní zájem Francie přirozeně směřoval k potupě Německa a k co možná největšímu omezení jeho hospodářského a vojenského potenciálu. Víme, že postoje Velké Británie k Německu byly jiné. Přestože vzájemné vztahy od vzniku Německého císařství byly všelijaké a často se měnily, někdy získávaly podobu hospodářského a obchodního soupeření, jindy se téměř blížily uzavření spojenecké aliance, Londýn si po velké válce nepřál dostat Německo „na kolena“. Potřeboval jeho hospodářskou sílu k vyrovnání francouzského vlivu na kontinentu. V zásadě se ale obě země, tedy Francie a Velká Británie, dokázaly shodnout na tom, že klidu a míru v Evropě má být dosaženo odzbrojováním národních vojenských sil a zajišťováním vzájemných záruk bezpečnosti mezi zeměmi. Ale jak toho nejlépe dosáhnout? V tom už se Londýn i Paříž rozcházely. Existoval totiž rozpor mezi teorií, „seškrtat na papíře“ armády poražených států, a vlastní praxí. Byť Francie obecně ve Versailles přistoupila na princip postupného odzbrojování, s omezením vlastních vojenských sil měla potíže. Francouzskou politickou elitu i běžné občany již od dob prusko-francouzské války německá síla děsila. Proto se právem obávali, že versailleská mírová smlouva s Německem není dostatečnou zárukou toho, že německá vojska opět nepřekročí francouzské hranice. Politici Třetí republiky ovlivnění strachem se k odzbrojení vlastní země příliš neměli. Jistotu z německé strany nemohli cítit. Nelze však říci, že by myšlenku odzbrojování zavrhl Paříž úplně. Jen požadovala nejprve speciální záruky bezpečnosti, které opakovaně vznášela směrem k Londýnu. Británie měla být garantem, jenž Francii zajistí bezpečnost, která měla jít nad rámec obecných záruk ostatním zemím Společnosti národů. Francouzské žádosti však byly pro Londýn jen těžko zajistitelné. Odporovala tomu odvěká britská nechuť zapojovat se do dění na evropském kontinentě víc, než je potřeba. Britští politici ještě nehodlali Británii pasovat do role arbitra případných evropských sporů.⁵

Velká Británie se po první světové válce do evropských záležitostí zapojovala jen velmi opatrně a postupně. Své zájmy měla tradičně mimo Evropu, čemuž odpoví-

5 I. *International Relations*, in: *Political Science Quarterly*, Vol. 40, No. 1, 1925, s. 9.

dalo i ideové východisko poválečného ministra zahraničí lorda George Nathaniela Curzona. Stejně jako jeho předchůdci považoval mír a pořádek v Evropě za předpoklad rozvoje britských imperiálních držav a Britského impéria jako takového, i když právě válka znamenala jeho postupný úpadek. Domníval se, že Společnost národů by měla být tím nástrojem, byť nedokonalým, který míru dosáhne. Nedělal si však o Společnosti národů iluze. Versailleský mír považoval za nepřiměřeně krutý vůči Německu, protože si uvědomoval, že bez hospodářské síly Německa se Evropa jen těžko vzpamatuje.⁶ Proto je pro jeho zahraniční politiku typické, že se snažil přimět Francii ke zmírnění tlaku vůči Berlínu.⁷ Hlavním problémem se staly německé reparace. Paříž nehdolala ustoupit, když Berlín požadoval jejich zmírnění. Británie by byla ochotna Berlínu vyhovět. Reparace se tak v poválečném období staly problémem, který blokoval jednání mezi Francií a Británií v otázkách odzbrojování a bezpečnosti. Nejviditelněji se nesoulad vyjevil během francouzsko-belgické okupace Porúří, kdy byly rozdílné pohledy Londýna a Paříže navíc umocněny disharmonií mezi šéfem diplomacie Curzonem a vyslancem britské vlády při Společnosti národů Robertem Cecillem, který se vyznačoval značně nezávislým jednáním, které někdy nekorespondovalo s oficiálními stanovisky britské zahraniční politiky.⁸ Cecil politiku Velké Británie kritizoval, jeho slova mířila přímo na Foreign Office i osobu lorda Curzona, který podle jeho mínění zastával zastaralé principy kabinetní diplomacie a Společnosti národů nevěnoval dostatečnou pozornost ba jí přímo opovrhoval.⁹ Změna nastala až s nástupem Jamese Ramsayho MacDonalda, který se v lednu 1924 stal prvním labouristickým premiérem a současně ministrem zahraničí. Měl zcela jiný pohled na evropské záležitosti, včetně Společnosti národů. Kritizoval versailleský systém, jeho kritika však nebyla v Labouristické straně ničím ojedinělá. Společnost národů považoval za jedinou instituci, která docílí snížení zbrojení evropských zemí, a velmi v ní věřil.¹⁰ Odmítal jakékoliv vojenské aliance a snažil se Británii zapojit do kontinentální evropské politiky, i když často jeho politice chyběly konkrétní obrysy, zcela se oddal myšlence omezení zbrojení, čemuž byla také nalděna britská veřejnost. Omezení zbrojení ale naráželo na jednu překážku. Admirála ani veřejné mínění by nikdy nepřistoupily na omezení námořních sil. Velká Británie, která si vždy držela primát na moři, měla přirozeně potíže, kdyby o své výsadní postavení měla přijít.¹¹

6 HUGHES, M., *British Foreign Secretaries in an Uncertain World, 1919–1939*, London 2006, s. 12–13.

7 NOVOTNÝ, L. — KODET, R., *Velká Británie a konference v Locarnu. Příspěvek ke studiu kolektivní bezpečnosti ve 20. letech 20. století*, Plzeň 2013, s. 36–37.

8 YEARWOOD, P. J., *Guarantee of Peace. The League of Nations in British Policy 1914–1925*, Oxford 2009, s. 41.

9 Tamtéž, s. 242.

10 WINKLER, H. R., *The Emergence of Labor Foreign Policy in Great Britain, 1918–1929*, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 28, No. 3, 1956, s. 255–256.

11 MEDLICOTT, W. N., *British Foreign Policy since Versailles 1919–1963*, London 1968, s. 93.

CESTA K PAKTU ČTYŘ VELMOCÍ A ŽENEVSKÁ ODZBROJOVACÍ KONFERENCE

Jak již bylo řečeno, úhelnými kameny pro zajištění bezpečnosti se v poválečné Evropě staly otázky omezení zbrojení a kolektivní bezpečnost. Kolektivní bezpečnost a snížení národních armád byly zakotveny již v Paktu Společnosti národů. Avšak konkrétní podmínky nebyly ve Versailles stanoveny a měly být vyřešeny až později. Jednou z takových možností se měla stát konference v Ženevě, v pořadí již druhá, jejíž jednání započala 2. února 1932.¹² Již velmi záhy se ale ukázalo, že její vleklá a často neúspěšná jednání nepřinesou výsledky. Na samotném jejím začátku to také mnozí tušili, protože podmínky jí v Evropě a ve světě příliš nepřály; na Dálném východě Japonci právě rozpoutali agresi v Mandžusku, Německo začalo znovu vyzbrojovat, ale zbrojení se zvyšovalo také v Rusku i Francii. Pravdou je, že někteří státníci její neúspěch předvídali již dlouho před jejím samotným začátkem, již v době, kdy začaly první přípravy na konferenci v roce 1926.¹³ Když pak po více než roce jednáních Ženevské konference přišel Mussolini na jaře roku 1933 s návrhem Paktu čtyř velmocí, nevěřil, že by výsledek konference uspokojil Itálii. Přesto v návrhu Paktu čtyř velmocí nechyběla cynická a vágní formulace, konkrétně v článku 3, že mír a odzbrojení budou nejlépe zajištěny právě probíhající Odzbrojovací konferencí v Ženevě.¹⁴

Ženevská konference se potýkala především se dvěma zásadními problémy. Tím prvním byly francouzské nároky na speciální záruky bezpečnosti, které Paříž dlouhodobě a opakovaně požadovala již od konce války. Na druhé straně Německo požadovalo zrovnoprávnění ve zbrojení.¹⁵ Tato svízelná situace blokovala jednání, což nakonec vedlo ke krachu konference. Nutno podotknout, že i většina představitelů zemí Společnosti národů přijížděla na jednání s velkou skepsí. Snad jen zvolený předseda konference, bývalý britský ministr zahraničí Arthur Henderson, byl hluboce přesvědčen, že konference dospěje k reálným výsledkům.¹⁶

Během roku 1932 konference nezaznamenala téměř žádný posun v otázce odzbrojení. A naopak se ukázalo, že odzbrojení ve skutečnosti neřeší, protože se musela vyvíjet s německými nároky na zrovnoprávnění ve zbrojení. Celá konference se tak spíše nesla v duchu zrovnoprávnění národních armád, které bude posléze následovat jejich postupné omezování.

V říjnu tohoto roku Benito Mussolini vyvinul vlastní iniciativu a navrhnul těsnější spolupráci mezi Velkou Británií, Německem, USA, Francií a Itálií, která měla předznamenat Pakt čtyř velmocí, a jejímž cílem byla jasná revize versailleského systému, zrovnoprávnění Německa a omezení vlivu Společnosti národů, za jejíhož podporovatele se Mussolini rozhodně nedal považovat. Spolupráce dostala v prosinci

12 DEJMEK, J., *Nenaplněné naděje, Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie*, Praha 2003, s. 205.

13 BĚLINA — MORAVCOVÁ, s. 124.

14 The National Archives, London-Kew (dále jen TNA), Cabinet Office (dále jen CAB) 24/241, Cabinet Memorandum: Four-Power Agreement.

15 BĚLINA — MORAVCOVÁ, s. 124.

16 Tamtéž, s. 124.

zřetelnější rámec v podobě takzvané Deklarace pěti velmocí.¹⁷ Důsledky deklarace na sebe nenechaly dlouho čekat. Došlo k určitému přiblížení Velké Británie a Itálie, když následujícího roku v březnu ministerský předseda James Ramsay MacDonald vyrazil z Londýna na cestu do Říma na setkání s Benitem Mussolinim.¹⁸

Právě na této schůzce došlo k přestavení prvního návrhu Paktu čtyř velmocí, který sepsal Mussolini sám a jenž pokračoval v jeho nastolené politice revize versailleského systému.¹⁹ Jak již bylo zmíněno, počítal také se zapojením Německa a znovuoobením jeho vojenských sil. Francie zpočátku proti plánu nic nenamítala, přesto se Pakt čtyř velmocí dočkal několika úprav, které právě Paříž požadovala.²⁰ Mussolini svým plánem sledoval posílení pozice Itálie, která se měla stát dominantní silou namísto Velké Británie, a zároveň omezení moci Francie posílením Německa. Avšak jeho postoj k Německu a Hitlerovi nebyl jednoznačný a skýtal určité problémy. Obával se jeho přílišné moci, která by mohla narušit italské zájmy v jihovýchodní Evropě a ohrozit nezávislost Rakouska. Pakt čtyř velmocí měl proto představovat určitý nástroj kontroly nad Německem, který bude navíc posílen připojením Francie i Velké Británie.

V Paktu čtyř velmocí ve skutečnosti můžeme vidět určitou paralelu s předválečným uspořádáním a koncertem velmocí. Ale doba byla jiná, a proto je pochopitelné, že se proti Paktu vymezovaly malé státy, včetně Československa, pro které právě podobné alianční systémy skýtaly nebezpečí; Společnost národů pro ně znamenala politické hřiště, na kterém se mohly vedle velmocí prosadit. I když, jak pozdější vývoj ukázal, význam malých států ve Společnosti národů byl podružný a rozhodování měly plně ve svých otěžích staré velmoci.

Paktem čtyř velmocí byly znepokojeny zejména země Malé dohody. Přirozeně se obávaly spojení Itálie a Německa, ale také případné revize vlastních hranic. Proto není divu, že pár dní po schůzce Mussoliniho s Ramsay MacDonaldem, již 25. března 1933, stálá rada Malé dohody vyjádřila negativní postoj a chápala uskupení čtyř velmocí jako direktorium, které bude zbytku Evropy nařizovat a poroučet.²¹ Země Malé dohody začaly vyvíjet silný tlak na Velkou Británii a především Francii, jako garanta Malé dohody, aby se Paktu čtyř nepodřizovaly. Francie se snažila země Malé dohody ubezpečit, že Paktem čtyř velmocí se nic nemění a že si je vědoma svých závazků vůči Malé dohodě.²² Nakonec se to Francii podařilo, když se 30. května 1933 sešla stálá rada Malé dohody v Praze, kde jednala až do 1. června, aby své původní negativní stanovisko vůči Paktu čtyř velmocí stáhla.²³

Projednávání Paktu čtyř velmocí ale narušovaly německé požadavky. Když na začátku roku 1933 usedl do kancléřského křesla Adolf Hitler, netrvalo dlouho a německá delegace na konferenci v Ženevě začala své požadavky na znovuvybrojení

dávat velmi hlasitě najevo. Berlín již od samého zahájení konference požadoval, aby byl Německu přiznán nárok na zvýšení stavu armády ze 100 000 mužů na 200 000 a možnost nákupu dosud zakázaných zbraní.²⁴ Francouzi přijetí německých požadavků opakovaně blokovali, proto Berlín přistupoval k výhrůžkám, že konferenci opustí. Skutečně k tomu došlo na podzim 14. října 1933. Na jaře 1933 byl na pořadu jednání Ženevské odzbrojovací konference italský návrh Paktu čtyř velmocí.

NÁVRH PAKTU ČTYŘ VELMOCÍ

Finální návrh Paktu čtyř velmocí představila italská vláda 20. května 1933, po několika přepracovaných verzích. Byl poměrně stručný, neboť obsahoval pouhých pět článků a preambuli.²⁵ Ovšem nic neobvyklého to nebylo, v době předválečných aliancí nebyly spojenecké smlouvy mezi velmocemi delší. Reakce evropských státníků na Pakt čtyř velmocí na sebe nenechaly dlouho čekat. Britský ministr zahraničních věcí John Simon ve svém telegramu z 23. května shrnoval návrh italské vlády členům kabinetu.²⁶ Od velvyslance Velké Británie v Římě sira Ronalda Williama Grahama věděl, že Mussolini byl velmi dychtivý představit italský návrh co nejdříve na plénu právě probíhající odzbrojovací konference v Ženevě a že později by rád uspořádal setkání v Římě mezi hlavami Velké Británie, Francie, Německa a Itálie, tedy budoucími signatáři paktu. V telegramu britskému kabinetu se John Simon dále zaměřil na konkrétní body návrhu této smlouvy mezi čtyřmi velmocemi. Vyzdvihl především článek 2, který se přímo odkazoval na články 10 a 19 Paktu Společnosti národů.

Článek 10 Paktu Společnosti národů měl členskými zemím zajišťovat územní celistvost a neporušitelnost hranic. Zaručoval vzájemnou pomoc členských zemí v případě ohrožení.²⁷ Ale článek se stal již v době svého vzniku terčem kritiky. Neuváděl totiž, jak konkrétně bude pomoc ostatních členských států při napadení jiného vypadat. Ani neformuloval, co bude považováno za ohrožení, které bude příčinou k pomoci ostatních států.²⁸ Zkrátka článek byl tak vágně sepsán, že státy nezavazoval téměř k ničemu ani z něj nevyplývala žádná konkrétní povinnost pro Radu Společnosti národů. Pokud by přece jen došlo ke konfliktu, Rada mohla na základě článku 10 pouze vydat rozhodnutí, které ale nebylo závazné a ve výsledku mělo jen formu doporučení.²⁹ Je pochopitelné, že se několikrát objevily tendence na modifikaci článku nebo dokonce jeho zrušení, protože se ukázal být jen prázdnou proklamací bez obsahu. Dalším článkem, na který se Pakt čtyř velmocí odkazoval, byl článek 19. Ten ukládal

17 SLÁDEK, Z., *Malá dohoda 1919–1938*, Praha 2000, s. 122.

18 *Zahraniční politika*, Vol.12, 1933, s. 394.

19 BĚLINA — MORAVCOVÁ, s. 129.

20 SLÁDEK, s. 123.

21 Tamtéž, s. 123.

22 Tamtéž, s. 124.

23 Tamtéž, s. 124.

24 BĚLINA — MORAVCOVÁ, s. 125.

25 TNA, CAB/24/241, Cabinet Memorandum: Four-Power Agreement.

26 Tamtéž.

27 WRIGHT, Q., *The Concept of Aggression in International Law*, in: *The American Journal of International Law*, Vol. 29, No. 3, 1935, s. 377.

28 HOBZA, Antonín, *Dokumenty ke studiu mezinárodního práva*, Praha 1931, s. 26.

29 STEINER, Z., *The Lights that Failed: European International History 1919–1933*, Oxford 2007, s. 351.

Shromáždění Společnosti národů možnost kdykoliv zkontrolovat staré smlouvy uzavřené mezi členskými státy, zda již nepozbyly platnosti a staly se nepoužitelnými.³⁰

Jak do Londýna ministru zahraničí Simonovi referoval vyslanec Graham, Francouzi si přáli ještě do článku 2 návrhu Paktu čtyř velmocí přidat referenci na článek 16 Paktu Společnosti národů. Řím, Berlín i Londýn byly ale zpočátku proti.³¹ Později Italové a Němci od svého negativního postoje ustoupili. John Simon ale doporučoval, aby se Londýn nepodřizoval a určil si svůj vlastní postoj.

Co na článku 16 vzbuzovalo tolik emocí, je zřejmé. Určoval totiž, jak se mají členské země Společnosti národů zachovat v případě nepřátelské agrese. Článek uváděl, že pokud některá země Společnosti vyprovokuje válku, dopouští se tak „válečného činu proti všem ostatním členům Společnosti“.³² V takovém případě by ostatní země musely přistoupit k ekonomickému bojkotu, což mělo znamenat přerušování všech finančních a obchodních styků.³³ Tento článek předpokládal, že se všichni členové Společnosti shodnou na agresorovi a společně proti němu zakročí. Bylo ale jen těžko představitelné, že budou mít všechny státy stejný zájem na potrestání viníka. Ukázalo by se totiž, že ne zdaleka všechny státy by obětovaly své obchodní zájmy v agresorské zemi, a nepřistoupily by tak k ekonomickému bojkotu. Princip kolektivního potrestání viníka zkrátka nepočítal s národními zájmy jednotlivých členských zemí Společnosti národů. Je zřejmé, že pokud se měla Francie přidat k Paktu čtyř velmocí, záleželo jí především na zajištění své vlastní bezpečnosti a v případě války důsledné potrestání viníka. Proto Paříž požadovala, aby bylo na odkaz článku 16 pamatováno i v případě Paktu čtyř velmocí.

Obecně lze říci, že Pakt čtyř velmocí měl Francii, Německo, Itálii a Velkou Británii zavazovat ke speciální odpovědnosti k udržení míru a k ekonomické obnově Evropy vycházející z jejich stálého členství v Radě Společnosti národů a ze společného podpisu Locarnského paktu, nebo Briand-Kellogova paktu.³⁴ Benito Mussolini tím však především sledoval možnost, jak postupně docílit změny mocenského postavení Itálie, která se měla domoci zničení tolik nenáviděného versailleského systému.

Co se týká problému odzbrojení, Pakt čtyř velmocí se o něm zmiňuje jen velmi okrajově. A s ničím konkrétním v této oblasti nepřicházel. Článek 3 obsahoval jen vágní prohlášení, že Pakt čtyř velmocí je oddán myšlence odzbrojení, tedy snížení kapacity národních armád na nejnižší možné minimum, které je postačující vzhledem k politicko-geografické situaci každého státu a zároveň není ohrožující pro mezinárodní bezpečnost.³⁵ Velmi podobné prohlášení obsahoval již samotný Pakt Společnosti národů, tudíž italský návrh nepřinášel téměř žádný posun. Na druhé straně to ani nebyl jeho hlavní účel. Již na březnové návštěvě ministerského předsedy Ramsay MacDonalda v Římě Benito Mussolini slíbil, že Itálie podpoří britské snahy na konferenci v Ženevě v otázce odzbrojení, na oplátku Londýn měl souhlasit s Paktem

30 Tamtéž, s. 353.

31 TNA, CAB/24/241, Cabinet Memorandum: Four-Power Agreement.

32 HOBZA, s. 33.

33 *I. International Relations*, s. 11.

34 TNA, CAB/24/241, Cabinet Memorandum: Four-Power Agreement.

35 TNA, CAB/24/241, Cabinet Memorandum: Four-Power Agreement.

čtyř velmocí.³⁶ Ramsay MacDonald s plánem předběžně souhlasil, protože s Mussolinim našli společnou řeč na otázkách důležitosti zachování nezávislosti Rakouska, koloniální politiky, ale především se shodli v postupném zrovnoprávnění Německa ve zbrojení.

Od květnového představení Paktu čtyř velmocí uplynulo několik týdnů jednání, až nakonec byl Pakt 15. července 1933 podepsán ministry zahraničí v Římě, avšak ratifikován byl pouze v Itálii a Německu.³⁷ Z původního návrhu ale nezbylo téměř nic. Francie se během složitých jednání samozřejmě snažila, aby byl výsledný Pakt co nejméně přijatelný pro Německo, proto tak například prosadila změnu, podle které by případné územní změny musela odsouhlasit Společnost návrhů. To odporovalo Mussoliniho snaze umenšit vliv Společnosti národů.³⁸

DOZVUKY PAKTU ČTYŘ VELMOCÍ

Zatímco Pakt čtyř velmocí byl podepsán 15. července 1933, dále probíhala v Ženevě jednání o odzbrojení. Britové přišli již v březnu tohoto roku s konkrétním návrhem, který počítal s několika fázemi omezování zbrojních sil. V první zkušební fázi mělo dojít k rovnosti ve zbrojení mezi státy, to znamená, že by nedocházelo k výrobě nových zbraní. Bylo ale nezbytné, aby byl ustaven systém kontroly a dohledu, který bude střežit dodržování zákazu vyzbrojování. Až po uplynutí této zkušební fáze mělo dojít ke skutečnému snižování zbrojení.³⁹ Jak podotýkal americký státní tajemník Norman Davis, v souladu s vládou Spojených států amerických, tento britský návrh měl být právě nástrojem k tomu, aby se zamezilo snahám některých zemí znovu postavit velké armády a těžce vyzbrojeným mocnostem nastavit hranice.⁴⁰ S návrhem okamžitě vyslovily souhlas Itálie, Belgie, Československo, ale i další země. Postoj Francie nebyl jednoznačný a jak předpokládal John Simon, brzy opadnul zájem i Spojených států amerických, které obecně ztrácely zájem v budoucí vývoj odzbrojovací konference. Když se tento návrh poté projednával na jednání Ženevské konference 14. října 1933, bylo to již v době, kdy bylo Německo rozhodnuto, že konferenci opustí. Proto Rudolph Nadolny, který vedl oficiální německou delegaci, již v Ženevě nebyl, a k tomuto britskému návrhu se vyjadřoval jeho zástupce baron Rheinbaben.⁴¹ Toho dne přijal předseda konference Arthur Henderson telegram od německého ministra zahraničí barona von Neuratha, který v něm oznamoval odchod Německa z Ženevské konference. Argumentuje tím, že ve světle nových událostí a vývoje jednání, nemá smysl dále zůstat, neboť konference dosud nenaplnila svůj hlavní účel — a to vyřešit odzbrojení. Neurath narážel i na Francii, byl jí přímo nezmiňuje, která pat-

36 BĚLINA — MORAVCOVÁ, s. 129.

37 NÁLEVKA, V., *Světová politika ve 20. století*, Praha 2010, s. 95.

38 BĚLINA — MORAVCOVÁ, s. 129.

39 TNA, CAB/24/242, Cabinet Memorandum: Withdrawal of Germany from the Disarmament Conference.

40 Tamtéž.

41 Tamtéž.

řila k mocnostem s vysokým zbrojením, které podle jeho mínění mohou za krach jednání v Ženevě. Neurath argumentoval, že Německo tak nemůže dosáhnout rovnosti ve zbrojení, po které tak volalo.⁴²

Nicméně, otázka ratifikace Paktu čtyř velmocí „visela ve vzduchu“ ještě na podzim roku 1933. Svědčí o tom zápis ze setkání kabinetu z 18. října, na jejímž pořadu jednání byl mimo jiných odchod Německa z konference v Ženevě a chystaný odchod ze Společnosti národů.⁴³ Ministr zahraničí John Simon vznesl otázku, zda bude mít německý úprk ze struktur Společnosti národů vliv na platnost Locarnského paktu a Paktu čtyř velmocí. Jak ale informoval kabinet, platnost Locarna prý podle názorů jeho právních expertů zůstane nedotčena, zatímco Pakt čtyř velmocí bude zničen.⁴⁴ Dále již o Paktu nebyla zmínka.

Když v březnu v Římě James Ramsay MacDonald vyjádřil Mussolinimu a jeho Paktu čtyř velmocí podporu, italský duce zřejmě nepočítal s tím, že jeho plán vyzní již na podzim takto „naprázdno“ a že se vystoupením Německa vlastně situace s odkládáním ratifikace Paktu vyřeší sama. V tomto případě hrála situace do karet Londýnu, protože Britové již neměli zájem se zaplétat do systému velmocenského direktoria čtyř, jak si jej Mussolini představoval.

Na pořad dne totiž přišla jiná, závažnější, věc — a to Německo a jeho stupňující se požadavky na přezbrojení. Zatímco Hitler požadoval německé znovuvyzbrojení, britský kabinet zvažoval, zda by měl nebo neměl Německu vyhovět. Přičemž, jak uvažoval John Simon, přistoupení na vyzbrojení Německa jistě Paříž označí za zradu.⁴⁵ Na druhou stranu, pochybnosti o nevinosti Hitlerových úmyslů a nacistického režimu byly v Londýně silné. Navíc francouzský ministr zahraničí Joseph Paul-Boncour opakovaně upozorňoval na nebezpečí, které plynulo z nároků Němců na znovuvyzbrojení.⁴⁶ Proto již na jaře 1934 ministr zahraniční ve své shrnující zprávě kabinetu z 22. března zdůrazňoval, že by se mělo více pozornosti věnovat otázce bezpečnosti a až poté řešit zbrojení, čímž se řešení otázky německých požadavků a obecného odzbrojování jen odsouvalo.⁴⁷

Pakt čtyř velmocí jako direktorium Velké Británie, Francie, Německa a Itálie nenašlo své naplnění. Z původního návrhu během pár týdnů zbylo jen velmi málo, vlivem námitek Francie, ale i malých národů, především zemí Malé dohody, které se tohoto plánu obávaly. Nepřekvapí proto, že se ochladily vztahy zejména Československa a Francie, ale také Polska s Francií. V případě Polska mělo odvrácení od Francie ovšem dalekosáhlejší důsledky. Již v dubnu se 1933, krátce po představení Paktu čtyř, se Polsko ostře stavělo proti němu a označovala jej za Mussoliniho revizionistický plán. Německý vyslanec ve Varšavě Hans-Adolf von Moltke informoval Berlín po rozpravě s francouzským vyslancem ve Varšavě Julesem Larochem, že Paříž byla prý značně nervózní z italského plánu, který přišel ve velmi nevhodnou dobu. Ani polský vůdce

Józef Piłsudski by prý neschválil tak riskantní revizionistický plán.⁴⁸ Když velmoci v červenci Pakt podepisovaly, stal se z něj jen bezobsažný dokument. Rokem 1933 rezonovaly daleko důležitější problémy než italské revizionistické pokusy, jakým Pakt čtyř velmocí bezpochyby byl.

Na jedné straně stála Ženevská konference a země, které se pokoušely versailleský systém udržet při životě, na straně druhé státy, které se jej snažily více či méně rozvrátit. Itálie a Mussolini zpočátku na cestě k revizi systému zvolili spolupráci s velmocemi a Společností národů, Německo se rozhodlo pro odchod. Německý odchod ze Společnosti národů tak zastínil Pakt čtyř velmocí i jednání o britském odzbrojovacím návrhu. Když se rok 1933 chýlil ke svému konci, v Ženevě zástupci zemí nedošli k žádnému závěru v otázce odzbrojení ani v problému, jak se vypořádat s německými požadavky na znovuvyzbrojení. Pozice předsedy konference Arthura Hendersona proto byla v ohrožení, neboť byla nastolena otázka jeho odstoupení. Nehodlal se ale své funkce vzdát a dále věřil, že pod jeho vedením se nakonec povede nalézt řešení snížení zbrojení.⁴⁹ Následující roky měly ukázat, že vývoj byl přesně opačný.

42 Tamtéž.

43 TNA, CAB/23/77, Cabinet Conclusion 2: Reduction and Limitation of Armaments.

44 Tamtéž.

45 TNA, CAB/23/78, Cabinet Conclusion 1: Reduction and Limitation of Armaments.

46 TNA, CAB/23/77, Cabinet Conclusion 2: Reduction and Limitation of Armaments.

47 TNA, CAB/23/78, Cabinet Conclusion 1: Reduction and Limitation of Armaments.

48 TNA, GFM 33/3251/8902, League of Nations Section: Four Power Pact.

49 TNA, CAB/23/77, Cabinet Conclusion 2: Reduction and Limitation of Armaments.